

Aidiyetin Mekânı: Mardin’de Kimlik ve Mekânın Değişimi

*

The Space of Belonging: Identity and the Change in Spaces in Mardin

Murat Küçük

Özet

Bu çalışma çokkültürlü bir şehir olan Mardin’de aidiyetlerin mekânla ilişkisini sorgulamayı amaçlamaktadır. Mardin’in mimarisine ve kültürel çeşitliliğine atfedilen sabitlik, üzerindeki toplumsallığın ve kültürün değişirliğini ve sorunlarını, dolayısıyla tarihselliğini görmeyi engelliyor. Böylece Mardin’in kültürel çeşitliliği ve mimarisi ile kimlikler üzerine “öz”ler, “sabit”ler ve “özgünlük”ler üzerinden konuşmanın sorunlarını göstermeyi deneyecektir. Kültürel çeşitlilik ve kimlik, sadece etnik ve dinsel farklar olarak değil, sınıf ya da toplumsal cinsiyet temelli mevcut sosyal eşitsizlik kesişimselliğiyle birlikte ele alınmaya çalışılacaktır. Mardin’in “geleneksel kent”ten bugünkü haline dönüşüm süreci hem mekânsal hem de demografik olarak şu şekilde bir tarihsel sınıflandırmayla değerlendirilmeye çalışılacaktır: Tanzimat sonrası, 1923-46, 1946-80, 1980 sonrası.

Anahtar kelimeler: Mardin, mekân, kimlik, kültürel çeşitlilik.

Abstract

This study aims to discuss the nature of the relationships between belongings of people and spatial transformation in Mardin. “Fixity” attributed to architecture and cultural diversity of Mardin prevents understanding of changeability, historicity and problems of sociality and culture. In this respect, the article seeks to reveal problems of speaking about cultural diversity, architecture and identities through “fixity”, “essence” and “authenticity”. It attempts to analyze cultural diversity and identity not only as ethnic and religious domains, but also as intersections with existing social inequalities based on class and gender differences. To achieve this goal, Mardin’s transformation process from “traditional city” to its current form will be examined by evaluating the spatial transformation and demographical change the city underwent during the following periods: Tanzimat Firman process, 1923-46, 1946-80, post 1980 process.

Keywords: Mardin, space, identity, cultural diversity.

1.Giriş

Bu çalışmada Tanzimat’la birlikte başlayarak Mardin şehir merkezinde, mekânsal değişimle insanların kimliklenme sürecini etkileyen dinamikler arasındaki ilişki irdelenmeye çalışılacaktır. Çalışmada “kimlik”, şehir kimliğine değil, şehirde yaşayanların kimliklenme¹ süreçlerine işaret etmektedir. Sosyal teoride kimliğin üç temel unsuru olarak kabul edilen etnisite, sınıf ve toplumsal cinsiyetin mekânla ilişkisi sorunsallaştırılmıştır ve kimliğin inşasını/algılanmasını etkileyen mekâna dair özelliklere odaklanılmıştır.

Kent denince akla mekân geliyor. Kent olarak adlandırma elbette başka tür yerleşme biçimlerinden farkına işaret ediyor. Ancak içinde yaşayan, kuran, değiştiren ve bozan insanları, hayvanları ve doğası olmadan “öz”ler ve “sabit”ler üzerinden konuşmaya çalışmak, işin kendi içindeki farklılıkları, sapmaları ya da değişimleri konuşmaya katma ihtimallerini ve tarihselliğini gözden kaçırmaya neden oluyor.

Mardin’e hem etnik ve dinsel çeşitliliği üzerinden “bir arada yaşama” kültürüne dair, hem de mimarisi üzerinden tarihsel özgünlükler ve değişmezlik atfediliyor. Bu, Mardin üzerine yapılan gündelik, politik ve akademik konuşmalarda sıklıkla rastlanabilecek bir algılama biçimidir. Bu algı “mevcut”taki değişebilirlik ve giriftlik boyutlarını anlamamızı ve anlatmamızı engellediği için sorundur. Çünkü bugün hem kentsel yaşam alanı değişmiş/değişen ve hem de demografik yapısı farklılaşan bir Mardin’de yaşıyoruz. Bundan farklısı da mümkün olamaz. Çünkü

---

¹ Brubaker (2004, s. 10) etnisite, ulus, kimlik gibi kavramsallaştırmalara yönelik eleştirisinde, bunları materyal, şey (thing), varlık, organizma ya da kolektif bireyler olarak, sabit, sınırları belli, grup/topluluk formundan ibaret olarak değil; ilişkisel, süreçsel, bağlamsal olarak kavramsallaştırmak gerektiğini önerir. Etni-leşme (ethnicization), ırk-laşma (racialization), and ulus-laşma (nationalization) kavramlarını politik, sosyal, kültürel ve psikolojik süreçler olarak ele almak gerektiğini ifade eder. Bu eleştiriden yola çıkarak, kimliğin duğaran, sabit, sadece grup formunda olarak anlaşılmasının önüne geçmek için, kimlik yerine “kimliklenme” (identification) terimi tercih edilmiştir.

içinde yaşayan “özne”ler bir yanından kentsel mekâna dâhil olup onu sürdürmekte ya da bozmakta ve farklı şekillerde yapmaktadırlar. Bunun için de başka teorik ve metodolojik araçlara ihtiyacımız vardır.

Mekân üzerine de, aidiyetler üzerine de genelde ayrı ayrı konuşulur ve aidiyetlerin mekânla olan ilişkisi ihmal edilir. Çünkü kültürel çeşitliğe dair politik düzenlemeler ve antropolojik/sosyolojik anlamıyla bir arada yaşama kültürü (modus vivendi) bağlamında şekillenen kimliklenme süreci, sadece siyasal, iktisadi, kültürel ve demografik özelliklerin değil, ayrıca mekânsal özelliklerin de etkisindedir. Süreç içerisinde yerleşim alanında/biçiminde siyasal, iktisadi, kültürel ya da demografik nedenlerle pek çok değişiklikler olur. Bu anlamda mekânın ve kullanım biçimlerinin değişimi; bir arada yaşama kültürü ve deneyimini, alışkanlıkları, formları, ortaklaşmaları ve ayrışmaları/farklılaşmaları sürekli olarak yeniden şekillendirir. Bu değişim sadece kültürel bir dönüşüm değildir, ayrıca sınıfsal ve toplumsal cinsiyet boyutları da vardır. Bu çalışmada, doğrudan “etnisite”, “sınıf” ya da “toplumsal cinsiyet” değil de, mekânın nasıl sınıf-yüklü (classed), etnisite-yüklü (ethnicised), toplumsal cinsiyet-yüklü (gendered) olduğu, yani “kesişimsel” olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

2.Kültürel Çeşitlilik

Bugün Mardin’in en çok ön plana çıkartılan özelliği, yüzyıllardır hem demografik hem de yaşam kültürü bakımından değişen özellikleriyle birlikte çok-dinli ve çok-etnili bir şehir olmasıdır. Ancak Mardin’de sadece “kültürel çeşitlilik”ten bahsetmek, zorunlu olarak barındırdığı “sosyal farklılıkları” bir kenara bırakma riskini beraberinde getirir. Başka bir deyişle, bu etnik ve dinsel çeşitliliği kesen ve kendi içinde farklılaştıran “sosyal sınıf” ve “toplumsal cinsiyet” farklarından bahsetmeden yapılacak her tahlil ve yorum eksik olmaya mahkûmdur.

Kültürel çeşitliliği de iki düzlemde düşünmek gerekir. Birincisi olgusal olan, yani antropolojik/sosyolojik düzlemdir. İkincisi ise politik ve hukuksal düzenleme olarak “kimlik politikası”dır. Ancak sosyolojik bir

kültürel çeşitlilik için zorunlu olarak bir politika düzenlemesi ya da uygulaması olmayabilir. İmparatorluklar içinde farklı “kültürel çeşitlilik” politikaları olmuştur. Ancak bu meseleye dair esas tartışma, ulus-devletler bağlamında ve 2. Dünya Savaşı sonrasında Amerika, Kanada ve bazı Avrupa ülkelerine daha az sanayileşmiş ülkelerden gelen ekonomik ya da siyasi (zorunlu) göçün mevcut demografik yapıyı değiştirmesiyle başlamıştır. Burada amaç göçle oluşan yeni ulusal, etnik ya da dinsel çeşitlenmeyi yönetmektir. Mardin için geçmişte Osmanlı döneminde uygulanan “millet sistemi” bir kültürel çeşitlilik politikası olarak kabul edilebilirken Cumhuriyet’le birlikte sadece antropolojik/sosyolojik bir kültürel çeşitlilikten söz edilebilir.

3.Mekân

Mekân ve kimlik üzerine yapılan çalışmalarda (Amin, 2002; Taylor, 2010) mekânsal aidiyet, göç, yerleşimde sınıfsal farklılaşma ve konut piyasası, yerleşimde etnik dağılım ya da ayrışma, kültürel çeşitliliğin yönetimi, korku ve güvenlik, kadının ev ve iş mekânları arasındaki konumu, kamusal mekânların kullanımı gibi konular irdelenmektedir. Ayrıca mekânla ilgili İngilizce’de “space”, “place”, “landscape”, “territory”, “locality” gibi kavramlar kullanılırken, bu kavramlara dair Türkçe’de belirgin ayrımlar yapmak mümkün değildir. Sadece en temel ayrım olarak “space” “alan” ya da “yer” şeklinde, “place” ise “mekân” şeklinde çevrilebilir. “Alan”, kentsel mekânın fiziksel üç-boyutlu niteliğine dairken; mekân, bir işlev ya da aktiviteyle ilişkili olan alana ya da yaşayan, gözleyen ya da algılayanlar için bir anlama işaret eder (Günay, 1999, s. 35).

İnsan yaşamak için bir alan seçer ve aynı zamanda oraya bir yerleşim mekânı yapar. Tarımın başlamayla toprağa yerleşmeye başlayan insanlar, farklı coğrafyalarda tarihsel süreçte farklı yerleşim biçimleri/birimleri kurmuşlardır. Göçebelikten farklı olarak, bu yerleşim biçimleri temelde kır/köy ile şehir/kent olarak tasnif edilebilir. Geleneksel şehirlerden farklı olarak modern kent, endüstriyel kapitalizm ve uluslaşma/ulus-

devletleşme süreçleriyle birlikte önemli derecede demografik hareketliliğe neden olmuştur. Üretim biçimindeki değişim, insanları tarım yaptıkları alanlardan ayrılarak fabrikaların olduğu kentlerde yerleşmeye doğru itmiştir. Laçiner, üretim biçimi ile yerleşim birimi arasındaki ilişkiyi şöyle yorumlamaktadır:

Her üretim tarzı belli yerleşim biçimlerini ve özel olarak da kendine özgü bir kent tipini yaratır. (...) Bunun en yakın örneği 19. yüzyıl öncesinin 'geleneksel' kentlerinin Sanayi Devrimi ile birlikte uğradığı köklü değişimdir. Bu süreçte kentlerin yalnızca üretimle ilişkili maddi dokusu değil, kentsel yaşam ve kent kültürü dediğimiz şeyin tüm öğeleri de farklılaşmış, yeni bir kentli tipi, davranış normları ve kentlilik bilinci de ortaya çıkmıştır (1996, s. 10).

Ayrıca, kapitalist endüstriyel modern toplumda, mekân için iki önemli mekânsal farklılaşmadan söz edilebilir: evin dâhil olduğu özel alan ile ücretli iş, politika ve iktidara dair olan kamusal alan ayrışması; konut alanıyla endüstri/üretim alanının ayrışması (McDowell, 1999, s. 96). Özel alan daha çok kadına ilişkin kalırken, kamusal alan ise erkeğe ilişkin gelişmiştir ve bu ayrışma erkeklik ve kadınlığın kurulması sürecinde de etkilidir. Mekânsal kullanımın toplumsal cinsiyet temelli bu farklılaşması, kadın ve erkeklik için kimlik oluşum süreç ve bileşenlerine de işaret eder.

4. Kimlik

Kimlik, "kim" ya da "ne" sorusunun yanı sıra, "nerelisin?" sorusunun da karşılığıdır. "Kimlik bizim kim [olduğumuza] ya da öteki insanların kim olduklarına dair anlayışımız ya da insanların kendilerinin ve diğerlerinin kim olduklarına dair anlayışıdır (ki kendimizi de içerir)" (Jenkins 2006, s. 5). Kimlik, İngilizce'de Latince kökenli bir sözcük olan "idem"den türeyen, benzerlik ya da aynılık anlamlarına gelen "identity"dir. "Identity" benzerlik/aynılık anlamının yanı sıra bir şeyin sabitliğine ya da kesinliğine dair bir temelde zaman boyunca sürekliliğe,

devamlılığa, değişmezliğe de işaret etmektedir (Jenkins, 2006, s. 4). Ancak, böyle bir kavramsallaştırma, kimlik kurgusuna özcü, sabit ve değişmez bir anlam yüklediği için sorunludur. Bu nedenle, kimlik çalışmaları literatüründe yeni yaklaşımlar, “farklılık” boyutunu da, “benzerlik”le birlikte ele almaktadır. Ayrıca, kimlik sabitlik ya da süreklilik yerine, sınırları sabit olmayan, inşa edilen, kurgulanan, değişebilen ve süreçsel olarak ele alınmaktadır.

"Kimliklenme" şeklinde bir kavramsallaştırma ise kimliğin sosyal, süreçsel ve etkileşimsel olduğuna dair bir vurgu içermektedir. Kimlik, farklı yapısal dinamiklerin etkisinde biçimlenir ve değişir. Bu dinamiklerin önemli unsurlarından biri de "mekân"dır. İnsanlar paylaşılan mekân üzerinde birbiriyle iletişim ve ilişki kurar. Ortak mekân sayesinde, günlük iletişim ve karşılaşmalar kurulur, sınıfsal pratikler, kültürel alışkanlıklar ve normlar sürdürülür ya da birbiriyle müzakere edilir (Amin, 2002, s. 959). Kültürel çeşitlilik ve kimlikten konuşabilmek için mekânı düşünmek gerekir. Kimlik inşasının ya da kurgusunun coğrafi bir alanla ya da toplumsallaşmış bir mekânla ne kadar ve nasıl ilişkili olduğuna bakmak, kimliğe dair yeni anlama imkânları sağlayabilir. Çünkü mekân, toplumsal olarak kurulduğu gibi aynı zamanda toplumsallığın kurulduğu zemindir de.

İnsanların, herhangi bir alana çeşitli nedenlerle yerleşmeye başlamasıyla bir toplumsallık da kurulmaya başlanır ve tarihsel süreç içinde inşa ve değişim kesintisiz devam eder. Kimlik bakımından mekân iki türlü düşünülebilir. Birincisi, insanların bir coğrafi alana, toprağa ya da mekâna nasıl aidiyet duyduklarıdır. “Anavatan”, “ata yurdu”, “baba toprağı”, “kutsal toprak” gibi adlandırmalar buna karşılık gelir. İkincisi ise yaşanılan mekândaki yerleşme şekli, demografik dağılım ve mimariyle ilişkilidir. Çünkü mekânın kim/ler tarafından ne amaçla kurulduğu ve nasıl kullanıldığı, bir arada yaşama deneyimini (komşuluk, iş ilişkileri, ortak alanlar gibi) etkilemektedir. Ancak yaygınlaşan mobilite ve siber teknolojiyle birlikte mekânın kimlikle olan ilişkisi daha gevşek hale gelmektedir. Mekândaki yapısal değişimler,

toplumsallığı ve toplumsallıkla ilişkili olarak da kişilerin kimlik inşa/kurma süreçlerini de etkiler. Toplumsallığı, tarihsel olmasından ötürü daha iyi kavrayabilmek için, bugünkü formunun ne ve nasıl olduğuna değil, bu biçimi nasıl ve neden aldığına odaklanmak gerekmektedir.

5.Mardin’de Mekânsal ve Mimari Dönüşümler

Mardin, tarihsel olarak coğrafi konumu itibariyle hem kültürel hem de ticari/ekonomik faaliyetler için oldukça elverişli bir kesişim noktasında bulunur. Şehrin topoğrafyasının savunma için önemli olan “kale” özelliği sağlaması yerleşim için seçilmesinde ayrıca önemli olmuştur. Kültürel anlamda Mezopotamya ovası ve Diyarbakır platosunun geçiş noktasında bulunmasından dolayı, tarihsel birçok etnik topluluk, kavim, aşiret ve dinsel topluluk ve hareketler de Mardin’de yaşamışlardır (Aydı vd., 2001, s. 1). Ekonomik anlamda, hem tarımsal üretim yapılan “Verimli Hilal” olarak adlandırılan Mezopotamya ovasına, hem de zamanında oldukça önemli bir “devletlerarası” ticaret yolu olan İpek Yolu’na yakın konumda yer almıştır. Şehirdeki “çarşı” da buna göre şekillenmiş ve zanaat üretimi diğer bir önemli ekonomik uğraş olmuştur.

Mardin’de yerleşim kale içinde başlamışken 18. yüzyılın ortalarında kale yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. 19. yüzyıl ortalarından sonra ise kale tamamen terk edilmiş ve buradaki binaların taşları şehirde başka inşaatlarda kullanılmıştır (Göyünç, 1991, s. 95). Böylece yerleşim nüfus artışıyla birlikte kale çevresindeki dağın güney yamacına doğru ve surları da aşarak genişlemiştir. Şehir Tanzimat öncesine kadar, kale içi ve güney yamacında bugünkü Yeniyola kadar olan alan içerisinde bulunan haneler, çarşılar ve ibadet yerleri gibi yapıların yer aldığı bir yerleşimdi. Mardin’in “geleneksel kent”ten bugünkü haline dönüşüm süreci hem mekânsal hem de demografik olarak şu şekilde bir tarihsel sınıflandırmayla değerlendirilmeye çalışılacaktır: Tanzimat sonrası, 1923-50, 1950-80, 1980 sonrası.

5.1. Tanzimat Sonrası: Modernleşme Başlangıçları

Tanzimat’la birlikte yönetimi “merkezileştirme” çalışmaları bölgede de etkilerini göstermeye başlamıştır. Mekânsal değişim bağlamında hem devlet binaları hem de bölgede faaliyetlerini arttıran Misyon’lara ait binalar inşa edilerek faaliyete geçmiştir. Merkezileşmeyle yerel güç unsurları olan aşiret ve eşrafların gücü zayıflatılarak merkezi hükümetin gücü ve etkinliği arttırılmaya çalışılmıştır (Özcoşar, 2009, s. 55). Sonrasında dönemin bu merkezileşme ve modernleşme siyasetine uygun olarak, idari/hukuki işler için ayrı yapılara ihtiyaç duyulmuş, buna bağlı olarak da kışla, idari binalar, okul, hastane gibi “modern” işlevleri olan resmi yapılar inşa edilmiştir. Bu süreçte belediye de 1867/9’de kurulmuştur.

Osmanlı döneminde Mardin’de yerel yapım geleneği sürdürülmüşken, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batılılaşma süreciyle, önce bezeme programında başlayan etkilenme, giderek yapı elemanları, tasarım, şehir düzenine yansırken yapı programını belirlemiştir (Alioğlu, 2003, s. 49). 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar yerleşme ise şu şekildedir:

Kent merkezi ve yerleşme yoğunluğu çarşı civarındadır; çarşıdan uzaklaştıkça, daha çok aşiretlerin ve Şemsilerin oturduğu prestiji düşük mahalleler görülür; mahallelerin dışında manastırlar, medreseler, zaviyeler vardır. Daha dışarıda kent eşrafının, egemenlerin ve yöneticilerin kullandığı kasrlar göze çarpar (Aydın vd. 2001, s. 419).

Nüfusun mekânsal dağılımına bakıldığında, dinsel ya da etnik temelli bir ayrışma (segregation) olmasa da, dinsel bir yoğunlaşmadan söz edilebilir. Şehrin Müslüman ve Hıristiyan nüfusu 19. yüzyılın sonuna kadar birbirine yakın rakamlardadır (Aydın vd. 2001, ss. 242-249). Dinsel göndermeleri olan “Şemsiyye” ve “Yahudiyân” isimli mahalleler (Göyünç, 1991, s. 100) ise zamanla nüfusunu yitirmiştir ve sonrasında şehirde cemaati ayrıldığı için aktif ne bir Şemsi Tapınağı ne de bir Sinagog kalmıştır. Kiliselerin olduğu mahallelerde Hıristiyanlar Müslümanlardan daha çokken, diğer mahallelerde Müslümanlar daha

fazladır (Göyünç, 1991). Ana cadde üzerinde kurulan çarşıda ise, dükkânların üzerinde olan evlerde çoğunlukla Hıristiyan cemaat otururken, Müslüman cemaat ise mahalle arasında ikamet ederdi (Noyan, 2008, s. 68). Bu bağlamda mahallelerde esas olarak ailesel yoğunlaşma ve yakınlıktan söz edilebilir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en belirgin mimari eklenme İtalyan Kapusen Katolik ve Fransız Dominikan misyonları ile 1958'de faaliyete başlayan Amerikan Protestan Misyonu'nun inşa ettikleri okul, hastane ve kilise/şapel gibi yapılar olmuştur (Alioğlu, 2003, s. 49; Aydın vd. 2001, ss. 278-286). Böylece şehirde mensubu bulunan Hıristiyan mezhepleri çeşitlenirken, dini faaliyetlerin yanı sıra eğitim ve sağlık alanında da çalışmalar yapmışlardır. Yeni yapılar inşa edilmesinin ötesinde geleneksel dokuya ilk müdahale 1914-15'li yıllarda Hicaz Demiryolları inşa edilirken araçların geçebilmeleri için yapılmıştır (Alioğlu, 2003, s. 23). Bu ihtiyaç duyulduğundan, Almanlar şehri doğu-batı doğrultusunda ikiye bölen ilk otoyolu (bugünkü Birinci Cadde) açmışlardır (Alioğlu, 2003, s. 23). Böylece şehir içinde, topoğrafik nedenlerden dolayı insan ve hayvanların kullanabildiği dar sokaklardaki ulaşım ve taşımaya motorlu araçlar da katılmaya başlamıştır. Motorlu araç ulaşımı, yeni erişim olanakları sağlamış, mobilitayı yaygınlaştırmış ve hızlandırmıştır. Buna bağlı olarak zamanla şehirde nakliye ve yolcu taşımacılığı sektörü de gelişmiştir. Caddenin açılmasıyla, cadde üzerinde olan evlerin bodrum katları dükkân olarak düzenlenmiş, böylece burası ticaret için yeni bir merkezi konum olmuştur. Bu yeni ulaşım olanağı ekonomik akışı da değiştirmiş, ticaret ve zanaat, ucuz yabancı/sanayi malların(ın) girmesinden etkilenmiştir.

1. Dünya Savaşı yılları sırasında, bölgedeki dönemin en önemli nüfus değişmesi ise tehcir yoluyla Ermeniler ağırlıkta olmak üzere Hıristiyanların tasfiyesidir. Genelde zanaatla uğraşan Ermenilerin eksiltilmesi, şehirdeki Hıristiyan nüfusun da belirgin bir şekilde azalmasına neden olmuştur. Bütün bu demografik değişim, paylaşılan ortak mekânda kurulan komşuluk, arkadaşlık ya da ticari ilişkileri

azaltmış, öteki algısını değiştirmiş, böylece şehirlilik ya da Mardinlilik üzerinden kurulan “biz”lik duygusu farklılaşmıştır.

5.2.1923 – 1950 arası: Mekânı Modernleş(tir)me Çalışmaları

Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte ulus-devletin yeni sınırları olmuştur. Bu tarihten sonra Mardin artık siyasal olarak bir sınır şehridir. Bu durum hem ekonomik ilişkiler hem de kültürel ilişkiler bakımından yeni sınırlamaları beraberinde getirmiştir. Sınır, coğrafi bir alana dair idari/politik bir düzenleme olduğu için, akraba olan ya da ortak dinsel ya da etnik aidiyete mensup insanları farklı devletlerin vatandaşı yaparak ayırmıştır. Güneyle ilişkilerin kesilmesi ekonomide ticaretin gerilemesini beraberinde getirirken, gayriresmi bir ticaret biçimi olarak kaçakçılığın gelişimini tetiklemiştir.

Ortadoğu’da ulus-devletlerin yükselmesiyle birlikte, hükümetler şehirlerin dönüşümü ve planlamasında oldukça etkili olmuşlar, şehir alanlarına doğru genişlemeyi gerektiren yönetim ve kamu hizmetlerini yaymaya çalışmışlardır (Schechter ve Yacobi, 2005, s. 185). Böylece Türkiye’deki yeni siyasetin bir parçası olarak Mardin’de de mekân ve demografi üzerinde bürokratlar/siyasiler eliyle bir modernleş(tir)me projesi faaliyete geçirilmeye çalışılmıştır. Özellikle bölgedeki “yerel güçler”e yönelik, yapılan reformlara direnme ihtimalini ortadan kaldırmak için tedbir amaçlı bir iskân politikası etrafında 1926–30 yılları arasında bir takım idari düzenlemeler yapılma yoluna gidilmiştir (Aydın vd. 2001, s. 367). Bu süreçte bazı göçebe aşiretler iskân edilirken, önde gelen bazı büyük ailelerden bireyler sürgüne gönderilmiştir.

Mekânın kimliğine dair önemli bir düzenleme ise yer adlarının değiştirilmesi olmuştur. Bu süreçte şehir merkezindeki mahalle ve sokak adları değiştirilerek hem Türkçeleştirilmiş hem de laikleştirilmiştir (Aydın vd. 2001, s. 379). Hem yeni modern devlete uygun bir bürokrasi için hem de günlük yaşamı modernleştirmek amacıyla yeni birimler/kurumlar ve yapılar inşa edilmiş ya da bazı eski yapılar yeniden düzenlenmiştir. Örneğin, “[h]alkevleri ve orta öğrenim kurumları

çevresinde yeşeren kültürel-sanatsal faaliyetler ile şehir kulüpleri, mesleki kuruluş lokalleri, orduvlerindeki sosyal yaşam taşra modernleşmesinin taşıyıcı unsurları” (Laçiner, 2010, ss. 21-22) olmuştur.

1926’dan itibaren Türk Ocağı Mardin Şubesi tarafından çeşitli kültürel, sanatsal faaliyetler ile meslek edindirme amaçlı kursların yanı sıra, özellikle yeni kabul edilen Latin Alfabesinde Türkçe’nin öğretilmesi için okuma-yazma kursları düzenlenmiştir (Aydın vd. 2001, s. 369). Daha sonra bu ve benzer faaliyetler Mardin’de 1934’te açılan Halkevi çatısı altında 1940’lara kadar sürdürülmüştür. Böylece Halkevi Mardin’in 30’lu yıllarında dil, kütüphane, yayın, tiyatro, spor gibi alanlardaki faaliyetleriyle kültürel ortamın temel belirleyicisi olmuştur. “Milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı ideale bağlı bir halk kitlesi halinde teşkilatlandırmak’ amacıyla kurulan halkevleri, Cumhuriyet’in yeni kültür kimliğini kitlelere yaymanın en önemli aracı olarak görülecektir” (Aydın vd. 2001, s. 375). Türk Hava Kurumu (1922-23), Kızılay (1929), Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kurumların açılması ve hizmete girmesi modern devletin yönetim işlevlerine dair bir pekiştirme işlevi görmüştür. Ayrıca bu dönemde Misyonların faaliyetleri yasaklanmış ve yapıları farklı işlevler için tahsis edilmiştir; okul, hastane gibi birimleri de kapatılmıştır.

“Biz”lik ve “öteki”lik inşası ve algısı için mekândaki karşılaşmalar ve ilişkiler önemlidir. Bu dönemde en önemli yeni ortak mekânın okul olduğu söylenebilir. Çünkü okul, farklı toplumsal ortamlardan gelenleri bir araya getirerek yeni etkiler ve yeni arkadaşlıklar için daha fazla olanak sağlar (Amin, 2002, s. 970). 1924’te “milletin duygu ve düşünce bakımından birliği”nin gerçekleştirilmesi amacıyla “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ve yeni bir müfredat yürürlüğe girmiş (Üstel, 2008, s. 128), böylece okulların birleştirilmesi sonucu, azınlık statüsünde sayılmayan Hıristiyanlar ile Müslüman Araplar ve Kürtler aynı okulda eğitim görmeye başlamışlardır. Öncesinde, örneğin Süryaniler için Kırklar Kilisesi ve sonrasında Mar Mihayil Kilisesi’ndeki (1799’dan 1928’e kadar) ve Deyrulzaferan Manastırı’ndaki (1905’le birlikte) din ve dil eğitiminin

yanı sıra çeşitli bilimsel alanlarda eğitim verilebilmekteydi (Aydın vd. 2001, s. 291). Böylece yeni okul sistemi, erkek ve kız çocukları için yeni bir etnisite, din ve cinsiyet temelinde “karma” ve karşılaşma alanı oluşturularak, mahalle, sokak ve iş yerlerinin yanı sıra yeni bir karşılaşma ve iletişim zemini olmuştur. Müfredat bakımından değilse de demografik olarak okulun yeni bir kültürlerarasılık ya da çokkültürlülük mekânı haline geldiği söylenebilir.

Şehir merkezindeki yeni mimari düzenlemeler, geleneksel yapıyı koruma amaçlı olmamıştır ve “Mardin’de, 30’lu yıllara kadar yapılan imar faaliyetlerinde, Mardin’in eski eserlerine saygı gösterilmediği, cemaatsiz kalmış kiliselerin başka amaçlarla kullanıldığı, türbelerin yıkıldığı anlaşılmaktadır” (Aydın vd. 2001, s. 373). Bu dönemde önemli bir gelişme de Süryani Kadim/Ortodoks Patrikliği’nin, Deyrulzaferan Manastırı’ndan 1933’de Suriye’nin Humus şehrine taşınmasıdır (Aydın vd. 2001, s. 387).

Şehirde Ermeni Gregoryen ve Katolik, Süryani Ortodoks, Katolik ve Protestan ile Keldani Katolik mezheplerinin aktif kiliseleri vardır. Bütünüyle Katolik kilisesine geçmiş olan Mardin Ermeni cemaatinin Surp Kevork (Kırmızı Kilise, MS 420) ve Surp Hovsep (Aziz Yusuf Kilisesi, 1894) kiliseleri ile Sırpuhivan Manastırı vardı (Aydın vd., 2001, ss. 300-301). Bu kiliseler 1915’ten itibaren askeri kışla ve tehcirde yetim kalmış çocuklar için yetimhane olarak kullanılmış ve 1949 yılında Ermeni cemaatine iade edilmiştir (Çerme, 2009, s. 101). Surp Hovsep Kilisesi 30 Temmuz 1950’de açılışı yapılarak yeniden aktif hale getirilmiş ve 27 Aralık 1954’te kilise rahibi sınır dışı edilesiye kadar açık kalmıştır (Çerme, 2009, ss. 102-103). Bundan sonra Mardin’de aktif bir Ermeni Kilisesi olmamıştır ve cemaati zamanla farklı ülkelere ya da İstanbul’a göç etmiş, kalanlar da ibadetlerini Süryani ve Keldani kiliselerinde devam ettirmişlerdir (Çerme, 2009, s. 103). Bugün de Mardin’de sayıları oldukça azalsa da cemaati en kalabalık olan kilise Süryani Kadim/Ortodoks Kilisesi’dir.

Kıray'a (2003, s. 7) göre Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında yapılan hukuk, siyasal yapı, eğitim ve özellikle yaşam tarzı alanlarındaki düzenlemeler yapı değişikliğinde en büyük sıçramanın yapılmasını sağlamıştır. Bu yapısal değişimin üretim biçimi ve yerleşme biçimi bakımından karşılığı ise ancak 1950'lerden itibaren görülmeye başlanmıştır. Laçiner'e (2010, ss. 21-22) göre hem merkezi hükümetin asker-sivil bürokrasisindeki temsilcileri hem de özellikle ticari ilişkiler üzerinden merkezi hükümete bağımlı olan taşradaki sivil orta sınıf, bu süreçte etkili olmuştur. Böylece, modern ile geleneksel hayat tarzı arasındaki gerilim merkez-taşra arasında olmaktan çıkmış, taşranın kendi içindeki dinamikler arasında işleyen bir sürece dönüşmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde yaşanan "kıtlık yılları", üst sınıftan aileleri geçinme ve hayatta kalma bakımından fazla etkilemezken, orta ve alt sınıftan aileler üzerinde belirgin etkiler doğurmuştur. Üst sınıftan aileler için, 1942'de uygulanan Varlık Vergisi de mülkiyetle ilgili yanı sıra olması itibarıyla ayrıca önemlidir. Varlık Vergisi uygulaması bazı Hıristiyan ailelerin göç etmesinde önemli bir etken olmuştur. Yerleşme eğilimi aile temelliysen, "eski" ailelerin göçüyle ya da ayrılmasıyla aile aidiyeti de zayıflamaya başlamıştır. Aileler büyüklükleri, ilişkileri ve etkinlikleri oranında siyasal/idari ve ekonomik güç sahibiyken ailesel ilişkiler ve bağlar da giderek zayıflamıştır. Nüfustaki değişim, mülkiyet ilişkilerinde de değişimini getirmiştir. Hıristiyanların, özellikle Ermenilerin sayısının azalmasıyla çevreden ya da kırsaldan gelenler buralara yerleşmeye başlamıştır.

5.3.1950 – 1980 arası: Mevcut alanlarda nüfus değişimi

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada siyasal olarak yeni bir dönem başlarken, Türkiye 1946'da CHP'nin yanı sıra başka partilerin de iktidar için yarışabileceği çok partili bir sisteme geçmiştir. Bu değişim tüm Türkiye'de olduğu gibi Mardin'de de vatandaşlar için yeni temsil olanakları sağlamış ve 1950'deki seçimde DP'nin iktidar olmasıyla bu daha da belirginleşmiştir. Bu dönemin başlarında "Süryani Rönesansı"

olarak adlandırılan ve özellikle Süryanilerin dergi ve kitap gibi yayınlarıyla ön plana çıkan gelişmeler önemli olsa da, politik ortamın zamanla değişmesiyle devam edememiştir (Aydın vd. 2001, s. 396).

DP iktidarıyla birlikte yeni tarım politikası ve tarımda başlayan makineleşme köylülüğün, köydeki tarımsal ve hayvansal üretimin eski önemini yitirmesine neden olmuştur. Bu, Türkiye’de köyden şehirlere ya da küçük şehirlerden büyük şehirlere göçün önünü açmıştır. Böylece; “farklılaşmış, uzmanlaşmış, örgütlenmiş ve sonuçta ‘sanayileşmiş, şehirleşmiş’ bir yapının açılması 1950’leri bulmuştur. Çünkü basit teknoloji (öküz ve saban), kendi içine kapalı köylerin ve durağan, geleneklerine çok bağlı köylülüğün topraktan kopmaya başlaması gerekti (Kıray, 2003, s. 7).

Bu değişim Mardin’de, hem şehir merkezinden sermayeye ve zanaat becerisine sahip Hıristiyanların ve büyük aile mensubu zenginlerin büyükşehirlere ya da sanayileşmiş Batı ülkelerine göç etmesinin hem de Mardin’in etrafındaki köylerden insanların şehir merkezine yerleşme süreçlerinin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu da, Türkiye’deki “1950’lerle birlikte hızlanan ithal ikameci/montaj sanayileşmenin yerini, ziraat kapitalizmin sayılarını artırdığı işçi-emekçi kesimlerin ve giderek büyüyecek olan kırdan şehirlere, metropollere göç...” (Laçiner, 2010, s. 26) sürecinin bir parçası olduğunu da göstermektedir. Mardin’e göçün belirginleşmeye başladığı bu yıllara dair önemli bir mekânsal değişim şehirdeki yerleşim alanının genişlemesidir:

Sınırları sur dışına uzun süre pek fazla taşmayan Mardin’de, 1950’li yıllardan sonra güney, doğu ve batı doğrultularında bir genişleme söz konusudur. Doğuda Savurkapı Mahallesi’nin devamında bazı devlet yapıları ve sosyal konutlar, batıda ve güneyde ise düzensiz yerleşmeler, istasyon çevresinde okullar ve askeri tesisler, geleneksel şehrin sınırlarını aşan Cumhuriyet dönemi yapılanmaları olmuştur (Alioğlu, 2003, s. 23).

Dışarıya göçün belirgin bir şekilde arttığı 1950’lere kadar Mardin’deki mahalleler etnik/dinsel ve sınıfsal olarak geleneksel özelliklerini devam ettirmişlerdir. Esas olarak ekonomik nedenli olan bu göçlerde büyük

ailelere mensup Müslüman Araplarla sermayeye ve zanaat bilgisine sahip Hıristiyanlar göç etmişlerdir. Şehirdeki yerleşim dağılımına bakıldığında belirgin bir sınıfsal farklılaşma olmamıştır. “Gerek şehrin nüfuzlu ailelerin yoğunluk gösterdiği merkezi oluşturan çarşı bölgesinde, gerekse diğer mahallelerde farklı statüdeki ailelerin evleri yan yana yer almıştır” (Alioğlu, 2003, s. 39). Ancak göçlerle birlikte bu yapı değişmeye başlamış, “mahalleler geleneksel tanımlarını kaybetmiş, farklı mekânsal sonuçlara neden olabilecek yeni bir kimlik edinmişlerdir” (Alioğlu, 2003, s. 40). İlerleyen yıllarda, 1955’te İstanbul’da Hıristiyan azınlıklara karşı girişilen “6-7 Eylül olayları”, Mardin’de yaşayan Hıristiyanlar için ayrıca bir tedirginlik ve göç nedeni olmuştur.

50’lerde başlayan göçlerin sonrasında “Mardin, özellikle 1960’lardan itibaren, köylerden gelen Kürt nüfusun giderek hâkim olmaya başladığı bir şehir haline gelmiştir” (Aydın vd. 2001, s. 409). Kürtlerin yanı sıra, çevredeki köylerden Mihallemi ve Araplar da gelerek yerleşmeye başlamıştır. Bu demografik değişim şehirdeki mülkiyet yapısını da değiştirmeye başlamıştır.

1950’lerde büyük toprak sahibi Kürt köylülerinin kente yerleşmeye başlamasından sonra, ikinci büyük akın, yine çevre köylerin zenginlerinden gelmiş ve bu süre içinde hızla Mardin’i terk etmeye başlayan yerli ailelerin boşalttığı birçok gayrimenkul, tarım ve nakliyecilikle zenginleşmiş ve çoğu Kürtçe konuşan bu çevre zenginlerinin eline geçmiştir (Aydın vd. 2001, s. 401).

Makineli tarıma geçilmenin beraberinde getirdiği yoksullaşma nedeniyle kırsaldan gelen nüfusun bir kısmı şehirdeki sanayi yokluğundan ötürü “işçileşmek” yerine esnaflaşmıştır. Bütün bu süreç, şehir köy ilişkisinin değişmesini, dolayısıyla şehirli-köylü (bajari-gundi) ilişkisinin ve algılanmasının da değişmesini beraberinde getirmiştir.

Mekânsal değişim açısından, 27 Mayıs darbesinden sonraki süreçte 1964’de Cumhuriyet Meydanı açılmış ve 1965’te de Atatürk Heykeli konulmuş (Aydın vd. 2001, s. 373) ve modern kentin önemli yapı

unsurlarından biri olan “meydan” düzenlenmiştir. Yine bu süreçte, 1960 senesinde Kale NATO tesisleri için tahsis edilmiş (Göyünç, 1991, s. 92), radar kurularak halkın kullanımına kapatılmıştır. Düz alan sıkıntısı olan eski-şehirden, Kale’deki bu alan, aileler için Hıdırellez, piknik ve çocuklar için de oyun/top oynama gibi boş zaman etkinlikleri için imkan sağlarken, böyle bir sosyalleşme alanı ortadan kalkmıştır. Yerleşme alanı olarak da 1960’larla birlikte şehrin güney yamacına doğru, Nusaybin yolu etrafında yeni mahalleler oluşmaya başlamış, şehrin iç kısmına olduğu gibi daha çok köylerden gelenler yerleşmiştir.

“1950’li yıllardan itibaren başlayan Mardin dışına sermaye göçü, 1960’lar boyunca da devam etmiş ve bu dönemlerde Mardin’in sınıfsal, etnik ve dinsel yapısında, sonradan daha da belirginleşecek olan değişimler başlamıştır” (Aydın vd., 2001, s. 400). Aydın vd.’ne göre 70’lerde göçün hızlanmasının en önemli nedeni, 60’lı yıllar süresince köylerdeki toprak mülkiyeti yapısındaki köklü değişimler ve kırsal kesimdeki baskılardır. Ayrıca “1960 ve 70’ler bölgenin giderek siyasallaşmaya başladığı dönemlerdir” (s. 408). Bunda şehirlerde artan Kürt nüfusun da etkisi vardır. Ekonomik olarak ise, “1970’ler Mardin’de kapitalist ilişkilerin gelişmesi ve ulusal pazarla bütünleşmesinin başladığı yıllardır” (s. 404).

Göçlerle değişen demografik yapı kentli-köylü (bajari-gundi) ilişkisine farklı bir boyut kazandırmıştır. Köyden gelenlerin sayısı, kendini “Mardinli” ya da “yerli” olarak adlandıran şehir merkezindeki “köklü” ailelerin sayısına göre giderek artmıştır. Örneğin; göçün getirdiği yeni ilişkiler bağlamında, şehir merkezine yerleşen Kürtler ya da memur olarak gelip yerleşen Türkler, eski-şehirden kiracı olarak oturmuşlardır. Ekonomik hayatın içerisinde olmamasından ötürü, genelde sadece kendi anadilini kullanan bazı Arap kadınlar, Kürtçe ya da Türkçe’yi bazı temel konuşmaları yapacak kadar da olsa öğrenme olanağı bulmuşlardır. Ayrıca dışarıdan gelen Kürtler özellikle iş yaşamına katılmak için ya da komşuluk ilişkilerinden ötürü, şehrin “lingua franca”sı olan Arapça’yı öğrenmeye ihtiyaç duymuşlardır. Memurlar ise genelde uzun süreli

kalmadıkları, aynı mekânda yaşamaya devam etmeyecekleri için Arapça ya da Kürtçe'ye ihtiyaç duymamışlardır. Bunlar ortak mekân kullanımının ve mekândaki demografik değişimin "kültürlerarası" ilişki ve öğrenmeye nasıl bir zemin sağladığını göstermesi bakımından önemlidir (Küçük, 2012). Benzer bir durum, farklı dinlere mensup insanların komşulukları için de geçerlidir. Böylece bayram kutlamaları, düğünlere, cenaze ve taziyelere katılma, akşam oturmaları, yardımlaşma gibi ilişkiler de söz konusu olabilmektedir.

60'larda Avrupa'ya işçi göçü başlamış, 70'lerde Süryaniler İsveç tarafından ailece "göçmen statüsü"yle kabul edilmeye başlamıştır. Ayrıca değişen politik ortamın etkisiyle, 1974'teki Kıbrıs olaylarıyla ilgili Mardin'de yapılan protestolar Hıristiyanları tedirgin etmiş ve dışarı göç etmelerinde o zaman için önemli bir neden olmuştur. Böylece ortak mekânı paylaşan ve birlikte yaşanan Hıristiyanların sayısı giderek azalmış, varlıkları ve görünürlükleri daha az hissedilmeye başlamıştır. İş hayatına da yansıyan demografik değişimle birlikte, çarşılarda eski ailelerin ve Hıristiyanların giderek azalmasıyla, ortaklık ya da usta-cıracak ilişkileri de azalmıştır. Kadınlar ise ancak dokumacılık gibi işlerde kocalarına yardım etmeye ya da işin bir parçasını yürütmeye devam etmiştir.

5.5.1980 sonrası: Yeni alanlarda yerleşmeler

80 sonrası için, Mardin şehir merkezindeki kritik eğilimler, eski-şehir'deki alanın 1979'da "SİT Alanı" ilan edilmesiyle yapılaşmaya sınırlandırmalar getiren yükselen "korumacılık" söylemi/pratikleri ile yeni göç hareketlilikleri sonucu şekillenen yeni yerleşme biçimidir. Mardin'de yerleşim alanlarının dağılımı temelde dört şekilde sınıflandırılabilir (Küçük, 2012): Eski-şehir'deki mevcut mahalleler; 80 sonrası belirginleşen "çeper" (ilk betonarme yerleşmeler olarak Yeniyol'un güney tarafındaki Kayacan/Kotek, Ensar, Saraçoğlu, Cumhuriyet mahalleleri); İstasyon semti (Kızıltepe'ye doğru, ağırlıkla resmi kurumların lojmanları); 90'larla birlikte gelişen yeni-şehir (apartman ve siteler). Ayrıca yeni-şehir'in gelişmesi

sürecinde yakınlığından ötürü, köy olan Yalınköy’le idari olmasa da mekânsal olarak bütünleşmiştir.

Eski-şehirin güneyinde, bugünkü yeni yolun alt kısmında, “çeper”deki mahalleler devletle PKK arasında 1984’ten sonra bölgede başlayan “çatışma sürecinde”, “olağanüstü hal” koşullarında oluşmaya başlamıştır. Köylerinin yakılması/boşaltılmasıyla, şehir merkezine Mardin’in kırsal alanından gelen önemli sayıda Kürt aile burada yapılaşmaya başlamışlardır. Giderek mahallelerin büyümesi, bir süre sonra yolun (Yeniyol) yapılmasıyla şehirle bütünleşmiştir. Bu mahallelerin gündelik dilde “varoş”, “gecekondu” ya da “çarpık yerleşim” olarak adlandırıldığına da rastlanabilir. Bu durum 1950’lerden itibaren başlayan kırdan Kürt nüfusun göçünde, en son aşama olmuş ve şehir merkezindeki demografik değişimde belirleyici olmuştur. Bu arada kan davası, arazi anlaşmazlığı gibi nedenlerle göçler de devam etmiştir. Kürtler ilk zamanlar ekonomik hayata katılmakta zorlanırken, zamanla bir kısmı esnaflaşmıştır. Bu süreçte Hıristiyanların göçü ise bölgedeki çatışma sürecinde, güvenlik problemi nedeniyle devam etmiştir. Bu yeni mahalleler yeni bir kent yoksulluğu yaratmıştır. Bu nedenle orada yaşayan Kürtler için “sınıf”la “etnisite”nin kesiştiğinden/örtüştüğünden bahsetmek mümkündür.

1990’larla birlikte Diyarbakır yolu üzerindeki düzlükte, bugün yeni-şehir olarak adlandırılan alanda, apartman blokları yükselmeye başlamıştır. Bu yeni bir kentleşme süreci olarak değerlendirilebilir. Böylece gündelik dil içinde “yeni-şehir” ile “eski-şehir” ya da “eski-Mardin” şeklinde bir ayırım da kullanılmaya başlanmıştır. Bugün, yeni-şehirde alan olarak genişlemeye devam eden bu yapılaşmada, hem özel sektör hem de TOKİ’nin 2007’de ilk toplu konutları inşa etmesiyle büyüme sürmektedir.

Yeni-şehirdeki apartmanlaşma Mardin’in kendi içinde sınıfsal bir geçişe işaret etmekte, bir statü ve “modernlik” göstergesi olarak algılanmaktadır. Bunun yanı sıra, eski-şehir’deki geleneksel vernaküler evlerin yapı düzenlemesinin, kadının üzerinde ev içi işlerin görülmesinde (özellikle ısınma, temizlik, mutfak işleri) daha fazla yükü olmasından ötürü, apartmanlara taşınmada kadınlar önemli rol

oynamışlardır. Bu durum, kadınlık kimliği ve algısının değişmesi şeklinde de yorumlanabilir. Buna ek olarak, yeni-şehirdeki yapılaşma farklılığının, özellikle de dinsel çeşitliliğin, daha az görünür olmasına neden olmuş ve etkileşim olanakları azalmıştır. Çünkü ibadet mekânı olarak yeni-şehirde sadece camiler vardır ve çan sesi duyulamamaktadır. Hıristiyan cemaat toplamda azaldığı için eski-şehirde de ancak tek kiliseden çan sesi hâlâ duyulabilmektedir.

2000'lerle birlikte, "çatışma-sonrası süreç" ("post-conflict process") olarak da adlandırılabilir bu dönemde, en önemli gündem maddesi UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'ne (World Heritage Site) dâhil olma hedefi etrafındaki çabalardır (Biner, 2007). 2000'ler sonrasına dair ayrıştırıcı bir değişimden bahsedilebilir mi, bilinmez ama çatışma sonrası süreçte daha fazla kültür odaklı bir söylem geliştirildiği görülmektedir. Tarihsel mekân ve mimari bu söylemin en önemli unsuru olmaktadır. Bu dönemde, geleneksel şehrin Artuklu dönemi Ortaçağ mimarisini koruma özelliği, değişen nüfus yapısının da etkisiyle oluşan farklı güç mücadelelerin yerine ön plana çıkartılmıştır. Bu dönemde, şehir merkezindeki demografik durum, yeni bir güç dengesi yaratmıştır. Çatışma-sonrası sürecinde Mardin'deki söylem farklılaşmasına dair çalışmada Biner (2007), Dünya Mirası Listesi'ne üyelik çalışmaları sırasında belirginleşen, yerli halkın (Arap, Süryani, Kürt) arasında farklı iki söylemi temsil eden iki oluşumdan, Kent Konseyi/Yerel Gündem ile Demokrasi Platformu'ndan bahsetmektedir. Demokrasi Platformu daha fazla Kürt meselesi ve haklar üzerinde bir söylem üretirken, Kent Konseyi'nde ise öncelikli olarak Mardin'in kültürel ve tarihsel dokusunu korumaya yönelik bir söylem geliştirilmiş ve Dünya Miras Listesi'ne üyelik için çaba harcanmıştır.

2009'dan sonra eski-şehir için mimari olarak "1930'ların Mardin'ine dönme" amacı belirlenerek "kentsel dönüşüm" projesi hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte eski-şehrin çok katlı betonarme yapılardan arındırılma çalışmalarına başlanmıştır. Aynı süreçte, turizmin yeni ve en önemli gelir kaynağı olarak belirlenmesinin de etkisiyle, birçok butik otel,

kafe, hediyelik eşya ve gümüşçü dükkânları açılmıştır. Bu dönüşümü, “temelde işçi-sınıfının orta-sınıf yerleşimcilerle yer değiştirmesi” (McDowell, 1999, s. 104) olan mutenalaşma/soylulaştırma (gentrification) süreci olarak değerlendirmek için henüz erkense de, turistik-ekonomik amaçlı faaliyetlerin yürütüldüğü, ancak bu işleri yürütenlerin burada ikamet etmediği bir durum olması itibarıyla başka türlü değerlendirmelere de ihtiyaç vardır.

Eski-şehirden Müslüman Arap ya da Ermeni ve Süryani Hıristiyan ailelerden boşalan yerlere köylerden gelen Arap ya da Kürtler yerleşirken, bugünkü Yeniyol’un altındaki dört mahallede çoğunlukla köyleri boşaltıldığı için yerleşen Kürtler oturmaktadır. Yeni-şehir’de belirli bir gelir seviyesinde, Arap, Kürt ya da Süryani aileler oturmaktadır. Bu sınıfsal yakınlıklara dayalı yeni bir karma yerleşime işaret etmektedir. Ayrıca memur olarak atanan, çoğunlukla Mardin dışından gelen Türk’ler de apartmanı tercih etmektedir. Mekânda maddi olanaklara göre ayrılmayı getiren bu yeni yerleşme eğilimiyle, yeni-şehirle sınıfsal kimlik belirginleşmiştir. Böylece mekânın kimliğinin sınıfsal boyutuna ilişkin göstergesi olması özelliği kuvvetlenmiştir. Bu gelişmenin bir parçası olarak yeni-şehirle birlikte iş yerleri ve mağazalar da çeşitlenmiş, model ve marka çeşitlerinin daha fazla sunulduğu mağazalar artmıştır. Belediye Başkanlığı, Valilik ve birimleri gibi resmi kurumlar yeni-şehir’de yeni binalara taşınmış, bankalar ve bazı işyerleri de ya tamamen yeni-şehire taşınmış ya da burada ikinci bir şube açmışlardır. Yeni-şehirden apartman muhitleri arasında sınıfsal bir farklılaşma da göze çarpmaktadır. Üst sınıfa hitap eden mağaza, kafe ya da restoranlar Ravza Caddesi civarında konumlanmıştır.

6. Sonuç Yerine

Mekânın kullanımı nüfusla ve nüfusun özellikleriyle ilgilidir. Kimlik mekânsaldır, mekân referanslıdır, mekân üzerinde şekillenir. Mekânsal değişim, insanların birbirleriyle ilişkileri ve kimlik referanslarını

değiştirmektedir. Mardin şehir merkezi için üç şekilde bir göç sürecinden söz edilebilir (Küçük, 2012). Birincisi, Mardin'den başka şehirlere, ikincisi Mardin'in kırsalından şehir merkezine, üçüncüsü ise, şehir merkezi içinde, eski-şehir'den yeni-şehir'e. Ekonomik ya da güvenlik/politik nedenli dışarı verdiği göçün yanında kırsaldan aldığı ekonomik ya da güvenlik gerekçeli göçle geleneksel şehirliliğe özgü olan bir arada yaşama alışkanlıkları ve "şehir kültürü" değişmiştir. Yeni-şehir yeni bir kentleşme süreci olarak değerlendirilebilir, çünkü şehir içindeki gelişmenin yönü ve biçimi böylece değişmiştir. Eski-şehrin turistikleşmesi süreci de, turizme uygun mekânların düzenlemesiyle birlikte yeniden bir değerlendirme üretmiştir.

Eski-şehirdeki mekânsal dağılımda başlangıçta daha belirgin bir ailesel yoğunlaşma varken, giderek bazen etnisiteyle örtüşen/kesişen bir sınıfsal ayrışmadan söz edilebilir. Mekânın sınıfsallığı mülkiyet yapısı ve mülkiyetin el değiştirmesi ile birlikte düşünülebilir. Üst sınıftan aileler şehirde daha gösterişli ve büyük evlere sahip olmalarının yanı sıra, yaz için bağevi gibi yapılara sahiptirler. Varlıklı büyük ailelerin ve Hıristiyanların ayrılmasıyla, bugün birçok mekânın sahipliği de el değiştirmiştir. İkinci olarak eski-şehirdeki yapıların mimari özellikleri ve büyüklükleridir. Bazı yapılar sınıfsal farka göre daha işlemeli/ süslemeli ya da sade olabilmektedir. Bu dış cephe için olduğu kadar iç cephe için de geçerlidir. Ayrıca ev içi birimlerin çokluğu ve genişliği de bununla ilişkilidir. Çok belirgin olmasa da önceden çarşılara yakınlık, "Birinci Cadde"nin yapısıyla bu caddeye yakınlık, sınıfsal farklılığı imlemektedir. Üçüncü olarak yeni-şehir ile eski-şehir arasındaki farklılaşma sınıfsal bir farklılaşmaya da tekabül etmektedir. Bugün için eski-şehirde, çoğunlukla yeni-şehir'de oturmaya maddi gücü yetmeyenler ile kendi eski evlerinin daha geniş ve konforlu olduğunu düşünen orta ve üst sınıftan bazı aileler oturmaktadır. Ayrıca yazları yeni-şehirde apartmanda, kışları ise eski-şehirdeki evlerinde geçirme yönünde bir eğilim de vardır. Eski-şehirdeki nüfusun burayı terk edip, yeni-şehir'deki apartmanlara taşınmasıyla, eski-şehir'de Mardin'e kırdan göç etmiş insanların yerleşmesi ve yoğunluğu daha da artmıştır. Böylece eski-şehrin "yerli" ailelerin oturduğu bir yer

olma özelliği daha da zayıflamıştır. Yeniyol’un altındaki mahallelerde ise zorunlu göç nedeniyle gelmiş alt-sınıftan Kürtler oturmaktadır. Burada böylece bir sınıf ve etnisite örtüşmesinden söz edilebilir.

Eski-şehirden etnik/dinsel dağılım ise genelde karışık olmakla birlikte kiliselerin bulunduğu mahallelerde Hıristiyan nüfus yoğunlaşırken, kesin sınırların olduğu bir ayrım olmamıştır. Süreç içerisinde Hıristiyan nüfus hem sayı hem de oran olarak azalırken, Müslüman nüfus artmıştır. Nüfusla ilişkili olarak aktif kilise ve manastırlar azalsa da aktif camilerin sayısı artmaktadır. Musevilik ve Şemsilik inancına mensup olanların şehri terk etmesi nedeniyle ibadet mekânları da ya işlevsiz hale gelmiş ve ortadan kalkmış ya da farklı ibadethanelere dönüştürülmüştür. 1800’lerin başından itibaren Hıristiyanlık, Katolik ve Protestan Misyon’ların gelişimi mezhepsel olarak çeşitlenirken, Misyonların faaliyetlerinin durdurulmasıyla birlikte bu çeşitlilik giderek azalmıştır.

Eski-şehirden olduğu gibi, sınıfsal temelli bir ayrışma mekânı olarak yeni-şehirden belirgin bir etnik/dinsel ayrışmadan söz edilemez. Karışık olmakla birlikte apartmanların sahipliğine göre ailesel yoğunlaşmalar görülmektedir. Mardin merkezin bütününde şehirli ya da “şehrin yerlisi” olan nüfus azalırken, köyden ya da dışarıdan gelen Kürt, Arap ya da Mihallemlerin sayısı artmaktadır. Ayrıca 2012’nin ortalarında Suriye’de iç savaşın iyice şiddetlenmesiyle, Arap, Kürt ve Süryani birçok aile, oradaki varlıklarını terk ederek Mardin’de akraba ya da tanıdıkları ailelerin yanına yerleşmeye başlamışlardır. Sürecin ne kadar süreceği belli olmamakla birlikte, Mardin’deki ekonomik ve gündelik hayatın içinde her geçen gün görünürlükleri artmaya devam etmektedir.

Toplumsal cinsiyet bakımından, eski-şehirden belirgin bir iş mekânı ile ev mekânı farklılaşmasından söz edilebilir. Geçmişte, iş piyasasında çarşıda erkekler vardır. Kadının ekonomik hayata katılımı ev mekânında küçük tekstil işlerinden ve mevsimlik yiyecek hazırlanmasından ibaretti. Ancak yeni-şehirden iş piyasasında daha fazla kadın yer almaktadır. Ayrıca eski-şehirden yeni-şehire taşınmasında kadınların talebi önemli bir

etkendir. Bunda kadınların ev içi sorumluluklarının apartmanlarda azalması ve kolaylaşması esas nedendir.

Tüm bu tarihsel değişimin ve imar çalışmalarının içerisinde sakat ve yaşlılar ihmal edilmekte ve aslında bir anlamda engellenmektedirler. Eski ve yeni Mardin’de sakat ve yaşlılar için ev dışına çıkabilmek, gündelik hayatta mobil olabilmek için gerekli altyapı koşulları mevcut ya da yeterli değildir. Bütün diğer özelliklerin ötesinde, insanların bu farklılıkları ya da sorunları, onların hayatında belirleyici bir öneme sahiptir. Mekâna dair bir anlatıdan konuşurken, sadece “sağlam”ların kendi farklılıkları üzerinden değil, “sakat”ların nasıl engellendiği üzerinden de mekânı konuşmak gerekmektedir.

Sonuç olarak, Mardin’in mimarisine ve kültürel çeşitliliğine atfedilen sabitlik, üzerindeki toplumsallığın değişirliğinin ve sorunlarının gözden kaçmasına neden oluyor. Bu çalışma bize, mekânın içinde yaşayanların, mekânı kullanan ve dönüştürme gücü olanların mekânla olan ilişkilerinin nasıl değiştiğini ve hâkim anlatılardaki şehri ve kimliği müzeleştirip sabitleme ve kültürel çeşitliliği folklorikleştirme riskini göstermiştir.

Kaynakça

- Alioğlu, E. F. (2003). *Mardin: Şehir dokusu ve evler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Amin, A. (2002). Ethnicity and the multicultural city: Living with diversity. *Environment and Planning A*, 24, 959-980. Doi:10.1068/a3537
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O. ve Ünsal, S. (2001). *Mardin: Aşiret-cemaat-devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Biner, Z. Ö. (2007). Retrieving the dignity of a cosmopolitan city: Contested perspectives on rights, culture and ethnicity in Mardin. *New Perspectives on Turkey*, 37, 31-58.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Massachusetts, Cambridge: Harvard University Press.
- Çerme, T. (2009). Mardin şehrinin son Ermenileri. *Kebikeç Dergisi*, (27), 99-105.
- Göyünç, N. (1991). *XVI. yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Günay, B. (1999). *Urban design is a policy*. Ankara: METU Faculty of Architecture Press.
- Jenkins, R. (2006). *Social identity*. London and New York: Routledge.
- Kıray, M. (2003). *Kentleşme yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Küçük, M. (2012). *Intersecting identities: change and context in the case of Mardinian Arabs*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Laçiner, Ö. (1996). Kentlerin dönüşümü. *Birikim Dergisi*, (86-87), 10-16
- Laçiner, Ö. (2010). Merkez(ler) ve taşra(lar) dönüşürken. Tanıl Bora (Der.) *Taşraya bakmak* içinde (ss. 13-37). İstanbul: İletişim Yayınları.
- McDowell, L. (1999). *Gender, identity and place*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Noyan, S. (2008). *Mardin: bir şehir, bir malikane, sıradışı evler*. Ankara: Kendi Yayını.
- Özcoşar, İ. (2009). *Merkezleşme sürecinde bir taşra kenti (1800-1900)*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Üstel, F. (2008). *Makbul vatandaşın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shecter, R. ve Yacobi, H. (2005). Cities in the Middle East: Politics, representation and history. *Cities*, 22(3), 183-188. Doi:10.1016/j.cities.2005.03.006
- Taylor, S. (2010). *Narratives of identity and place*. London and New York: Routledge.

Murat Küçük; 2006 yılında Akdeniz Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden Lisans ve 2012 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalından Yüksek Lisans dereceleri aldı. Kimlik ve kültürel çeşitlilik konularında yayımlanmış çeşitli çalışmaları olan Küçük, 2009 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atanmış olup halen aynı görevini sürdürmektedir.